

SORSKÉRDÉSEK

Az anyanyelvű hitélet mint megtartó erő

A jugoszláviai magyarok vallási életének néhány jellemzője a két világháború között

Az anyanyelvű hitélet és a nemzeti azonosságtudat szoros összefüggése – különösen kisebbségi léthelyzetben – nem szorul igazolásra. Közösségromboló, etnikai türelmetlenség-gel terhelt légkörben lehet fészekmeleget sugárzó mentsvár, akkor pedig, amikor a nyelvi imperializmus már a szószelekről is csak az állam nyelvének engedélyezi az ige hirdetését, az erőszakos asszimiláció már a legintimebb szférát is elérte.

A következőkben a jugoszláviai magyar művelődéstörténeti vizsgálódások utolsó évtizedekben meglehetősen elhanyagolt területét, a mérvadó vallások és egyházak jellemzőit és a tárgyalt időszakbeli közösségmegtartó szerepét kísérel meg főbb vonalaiban áttekinteni, részben a szakirodalom, részben a mindhárom magyarlakta köztársaságban végzett terepmunka alapján.

1. Az első világháborút követő hatalmváltás valamennyi felekezeti életét megrázkódtatászerűen érintette. A római katolikusoknál a Szent István alapította Csanád egyházmegyét a békeszerződés három részre szakította. Mintegy negyede, a délnyugati Bánság, 76 pappal, 214 473 hívővel (az 1916. évi schematizmus adata) és 53 plébániával a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság uralma alá került. Az ugyanitt 1923-ban létesített, s a belgrádi érsek joghatóságához tartozó *bánsági apostoli kormányzóság* 1935. évi schematizmusa szerint az akkor 200 872 katolikus hívőjük közül 78 980 magyar, 111 182 német volt. Ez már akkor is csupán a felét tette ki a területén élő görögkeleti szerb és román hívőknek. A kormányzóság adminisztrátora 1937-ig Raphael Rodić volt, de belgrádi érseki kinevezése miatt 1924-től Kovács István helynök kormányozta az adminisztratúrát. Jozef Ujčić 1937. évtől kezdődő érseksége idején a helynöki teendőket Szabó Márton becskerekai plébános látta el. A kalocsai főegyházmegye nagyobb része, szám szerint 89 plébánia, szintén jugoszláv felségterületté vált. E részeken a Szentszék 1923-ban, Szabadka székhellyel létrehozta a *bácskai apostoli kormányzóságot*, Ludvik Budanovićot pedig kormányzóvá, négy évvel később címzetes püspökké nevezte ki. Az 1941–1944 között ismét Magyarországhoz tartozó Bácska érseki biztosa Ijjas József, majd 1943-tól újra az internálásából visszatért Budanović.

A harmadik, részben elcsatolt egyházmegye a szintén István király alapította pécsi püspökség, amelynek szlavóniai és dél-baranyai területei kerültek Jugoszláviához. A századforduló 177 plébániájából 28-at érintett a hatalomváltozás. A Verőce megyei 13 közül csupán egy, a čepini volt részben magyar nyelvű, Baranyában úgyszintén a vegyes (német-magyar-horvát) nyelvűség uralkodott. A pécsi püspökség jugoszláv fennhatóság alá került részét mint külön *észak-szerémi és dél-baranyai apostoli kormányzóságot* 1922-ben a bosznai-szerémi (djakovári) püspök, Antun Akšamović joghatósága alá rendelte a Szentszék. A két világháború között mintegy 70 ezer magyar katolikus élt itt. 1941–1944-ig e terület ismét a pécsi egyházmegye része lett, az apostoli vikárius tisztét Klein Tivadar pélmónostori kanonok látta el. Miután a partizánok meggyilkolták, a pécsi püspök Baranyavár plébánosát nevezte ki az apostoli kormányzóság helynökévé. 1944–1951 között újra Akšamović az apostoli kormányzó. A Mária Terézia alapította szombathelyi püspökség 186 plébániájából 18 Mura-vidéki parókiát 1923-ban a Mariborban székelő lavanti püspök joghatósága alá

Előadasként elhangzott 1990. december 14-ikén Budapesten, a Magyarságkutató Intézet és az újvidéki Hungarológiai Intézet A jugoszláviai magyarság művelődéstörténete a két világháború között c. konferenciáján.

helyeztek, Ivan Tomažič apostoli kormányzóságával. Közülük csupán a dobronaki volt tisztán, az alsólendvai, felsőszentbenedeki és muraszombati részben magyar nyelvű, a többi helyen szlovén, illetve német a szertartás nyelve. 1941-től öt évig ismét a szombathelyi egyházmegyéhez tartoztak.

A protestantizmusnak a XV. század óta nagy hagyományai voltak a történelmi Magyarország déli területein – mondhatni: itt volt a magyar reformáció bölcsője. A Jugoszláviába szakadt magyar protestánsok döntő többsége *református* mind a mai napig. Trianon előtt a bánáti gyülekezetek a tiszántúli, a bácskaiak a Duna-melléki egyházkerülethez, míg a baranyai és Mura-vidéki egyházak a Duna-melléki és dunántúli püspökséghez tartoztak. A békeszerződés csaknem 60 egyházközséget, benne 51 796 hívőt csatolt Jugoszláviához, akiknek a háromnegyed része magyarnak vallotta magát. Utána még néhány évig a volt anyaegyházak lelkészei – viszonylag – szabadon átjárhattak és végezheték szolgálatukat az itteni hívők között. 1920–1928-ig főesperességeként működött az egyház, az élén Klepp Péter torzai lelképásztornal. Halála után alakult meg a Jugoszláviai Református Keresztény Egyház, amelynek főesperese, majd az 1930. évi első zsinat után püspöke, máig talán legnagyobb egyénisége, Ágoston Sándor bácsfeketehegyi lelkész lett.

A négy egyházmegye (Nyugati: Baranya-Szlovákia, Északi: Észak-Bácska, Déli: Dél-Bácska, Keleti: Bánát) közül az utóbbi kettő részben német jellegű volt. Az egyház munkájára rányomta bélyegét a hívek azóta csak fokozódó szórványhelyzete.

Hasonlóképp diaszpóra-, illetve zárvány-állapot jellemezte az *evangélikusok* életét is, ahol ráadásul az etnikai különbözőség is megakadályozta az egységes egyház kialakulását. A trianoni diktátumot követő időszakban Bácska, Bánság, Szerémség, és Dél-Baranya területén 85 ezer, Szlovéniában 23 ezer evangélikus vallású lakos is élt. Döntő többségük német és szlovák, kisebb részük szlovén és horvát volt. Mellettük mintegy 2000 magyar is lutheránusnak vallotta magát. Túlnyomó részük az 1923-ban létrejött Jugoszláv Királyságbeli Evangélikus Egyházkerület – későbbi nevén az Augsburgi Hitvallású Német Evangélikus Keresztény Egyház – területén élt. Ezen egyházigazgatási egységhez csatlakoztak a szlovének és a horvátok is, míg a szlovákok 1921-től külön egyházkerületet alkottak, saját püspöki tisztségviselővel. Az *izraelita* felekezetet hívei 1921-ben a Vajdaságban 18,8 ezret tettek ki, későbbi és más területekre kiterjedő adat nincs a birtokunkban.

2. Ami az egyházak *tárgyi-anyagi és személyi feltételeit* illeti, a két világháború között diszkriminatív államsegélyben részesülhettek a kisebbségi felekezetek, amely nem volt arányban a pravoszláv egyháznak juttatottal. Az 1926/27-i költségvetési évben pl. amíg az összlakosság 46,6 százalékat képviselő szerb görögkeleti egyház a segély 48 százalékát kapta, a 39,4%-ot képviselő római katolikusok csupán 23,5%-ot. Bár az egyházak nagybirtokait elvették, némi jövedelmet a (máig meglévő) plébániánkénti 10 ha föld nyújtott. Mindamellet új templomok is épültek, új lelkészségeket alapítottak az egyházigazgatási átszervezés következtében. A reformátusok bevételei egyrészt az egyháztagság támogatásából, másrészt adományokból, gyűjtésekből tevődtek össze. Az 1927–1929 között épült verbászi diakoniszszaház fenntartására az őszi-téli hónapokban a testvérek végigkoldultak szinte az egész országot kocsikkal, szekerekkel. A második világháború, a légitámadások okozta károk mellett erőszakos templomrombolásokkal is járt.

A mára krónikussá vált lelképásztori előregedés és hiány, s az ebből adódó túlterheltség gyökerei a két világháború közötti időszakra nyúlnak vissza. Az első világháború végi erőszakos paphalálók, lelkészek Magyarországra költözése, demográfiai, presztízsbeli s más okok mellett a *képzés* viszontagságai is szerepet játszottak. 1918 után két évtizedig nem folyt magyar nyelvű római katolikus hittudományi képzés Jugoszláviában – a kispapok szétszórta, Zágrábban, Djakováron, Szarajevóban, Spalatóban tanultak. 1938-ban megnyitották a szabadkai Paulinum küsszemináriumot, ahol kisebb megszakításokkal magyarul is oktattak. A Paulinum – a kelet-jugoszláviai régiók küsszemináriuma – nehéz időkön ment keresztül. 1941/42-től a bácskai apostoli kormányzóság teológusai, gimnazista kispapjai Kalocsára kerültek, a szabadkai intézet pedig a pápi pályára készülők mellett más növendékek konviktusa is lett. A háború végén katonai kórházzá alakították, majd az 1958. évi államosításig különböző intézmények működtek benne.

A katolikus atyák közül nem egy Nyugat-Európában (Rómában, Strassbourgan, Bécsben, Frankfurtban, Freiburgban stb.) végezte tanulmányait ez idő tájt.

A reformátusok számára – ugyanúgy nem állt rendelkezésre belföldi anyanyelvű felsőoktatási intézmény – nyitva állt a kolozsvári teológiai fakultás: a két világháború között lelkészi oklevelet kaptak kilenczede oda járt, innen különös érzelmi kötődésük a hasonló jegeket

hordozó erdélyi kisebbségi sorshoz. Svájc, Németország szintén vállalta délvidéki magyar protestáns lelképásztorok képzését. Az ekkor virágkorát élő verbászi diakonisszaház 1923–1957 között magyar, német, horvát, szlovén, cseh testvéreket egyaránt fogadott. Hasonlóképp eredményes szeretetintézmény volt a bácsfeketehegyi árvaház 27 évig – mindkettőt államosították. Számatlan parókiai eredményes női és ifjúsági munka folyt a lelkésznek tevékeny közreműködésével.

3. Hasonlóképpen figyelemre méltó *sajtónyilvánossággal* rendelkezett a jugoszláviai magyarság a tárgyalt negyedszázadban. A *katolikusok* időrendben első orgánuma a Szív Újság volt, amelyet 1923–1940 között Topolyán, majd Szabadkán, végül Kanizsán szerkesztettek, Kanizsán, utóbb pedig Szabadkán adtak ki. Az önmagát katolikus hitbuzgalmi hetilapként meghatározó kiadványt először Fánicsy Antal, később dr. Veréb Gyula, Szentiványi Dezső, végül Wátz Oszkár jegyzi. A lap tartalmában és külalakját tekintve a Szív című budapesti lap nyomdokán haladt, amelyet akkor már nem rendelhetek meg a Vajdaságban. Szintén szabadkai szerkesztésű és kiadású lapként jelent meg a vajdasági kántorok szaklapja, a Római Katolikus Kántor. Az 1925. évben megalakult kántoregyesület közlönyének első száma a következő esztendő elején látott napvilágot Mayer Rudolf, Bukin és Fehér Ödön szerkesztésében. Acta apostolicae bačiensis administraturae címmel 1928-tól latin, szerbhorvát és magyar nyelvű iratgyűjteményt is kiadtak, amely egyházi rendeleteket és más dokumentumokat közölt.

Szintén ugyanebben az évben indult Szabadkán a Katolikus Értesítő, amelyet a Szent József férfikongregáció jelentetett meg. Ternay Antal prézes, később káplán rendszertelenül megjelenő lapja 1930-tól havi közlönyvé vált. Későbbi szerkesztői és kiadói Hegedűs Benjamin, Moullion András, Veszely Pál, Kalmár István. 1935 után címe A Kereszt-re módosul s ifjúsági lappá változik. Utolsó szerkesztői 1939–1941 között Csipak Ferenc és Rónay Lajos, a példányszám 1500–2000 között mozgott. Hasonlóképp rk. ifjúsági lap volt a Hírnök Szabadkán, majd Péterrévén. Felelős szerkesztője és kiadója először dr. Takács Ferenc, majd Berton Ferenc. Az 1930–1940-ig megjelent füzet példányszáma is 2000 körüli. 1934-ben Percic G. Mijin felelős szerkesztő kétnyelvű egyházi lappal jelentkezett Glasilo subotičkih rimokatoličkih crkvenih općina – Szubotikai Római Katolikus Hitközségi Tudósító fejléc alatt.

A *református* Virradat, majd Magvető havilapot Bácsfeketehegyen adta közre 1921-ben Ágoston Sándor. Két évtized után a Szabadkára költözött szerkesztőségben a püspök már megosztja a feladatokat Csete K. Istvánnal, Gachal Jánossal, Keck J. Zsigmonddal és dr. Tóth Kálmánnal. Szintén a Kálvin-hitűek orgánuma volt 1924-től havonta a Subotikai Református Egyházi Élet, a szabadkai parókia kiadásában, Kovácsy Sándor szerkesztésében. A két világháború között árvaházi kalendáriuma és Protestáns Naptára is volt a reformátusoknak. Ez utóbbit a protestáns diakóniai egyesület adta ki 9000 példányban s közölte más testvéregyházak évi jelentéseit is. A Vándorút című *evangélikus* belmissziós közlöny még a háború alatt: 1917-ben kezdett megjelenni Zomborban, az észak-bácskai lelkesi hivatalok és nőegyletek lapjaként. Első szerkesztőjéül Lambos Alfrédot tüntették föl. Később Szabadkán Szántó Róbert (a jugoszláviai magyar párt főtitkára, a Hírlap főszerkesztője) jegyzi. A havi kiadványok jellemzésül hadd álljon itt az 1927. január 15-iki szám vezércikkének egy részlete: „A Vándorút célkitűzéseinek elseje a krisztusibb élet propagálása volt... De a haladó, ha úgy tetszik, a liberális kereszténység szolgálatában állt. Tartotta magát ahhoz a nagy bibliai gondolathoz, hogy a betű megöl, de a szellem megelevenít. E megfontolástól vezetettve nemegyszer szembe is került a hivatalos egyház állásfoglalásaival, nem akarta sohasem akceptálni, hogy a dogmák megdönthetetlen erősségek, és sohasem volt hajlandó a megcsontosodott dogma kedvéért a keresztény életet feláldozni”.

Az *izraelita* felekezeti is figyelemre méltó sajtótevékenységet folytatott a két világháború közötti Vajdaságban, részben magyar nyelven. 1925-ben dr. Vidor Imre Szabadkán megindította a Szombatot, amely egyházi kérdések mellett irodalommal és társadalommal is foglalkozott. A hetilap határozott cionista propagandát folytatott, s az év végén megszűnt. Szinte egy időben indult az Israel Topolyán M. Friedmann, majd M. Keller szerkesztésében. Az egy ideig Szabadka-Újvidék jelzéssel ellátott hetilap német és szerb nyelvű írásai között héber és magyar szövegekre is bukkanhatunk. A szabadkai városi könyvtárban fellelhető utolsó példány 1928. júliusi.

4. Az *egyház-állam viszonyrendszert* leginkább az ambivalens jelzővel illethetnénk a két világháború között. Már a kezdetekkor megjelentek a fizikai *atrocitások*. A megszállt Baranyában Zichy püspöknél 1919. novemberében szuronyos katonák foglaltak, s 300 ezer

korona adót követeltek huszonnégy órán belül. Az év végéig a fenti összeg négyszeresét zsarolták ki, illetőleg ennyi értéket vittek el tőle. Ugyanőt, valamint Fenicz Ignác főszolgabíró, Ruzsinszky Béla keresztényszocialista vezető, Buzássy Ábel cisztercita házfőnök-igazgatót és Mosonyi Dénes kanonokot 1920 szeptemberében kíméletlenül megbotozták. Egyházi személyiségek zaklatása, letartóztatása, épületeik rombolása, a szerb megszállók erőszakos cselekményei mindennaposak voltak a pécs-bajai térség 1929. augusztusi kiürítéséig.

5. A többi, immár Jugoszláviához csatolt terület magyarságát kezdettől fogva kulturális téren érték a legnagyobb sérelmek. Egy 1919. júliusi kormányhatározat kiterjesztette a volt magyar részekre is az 1904. évi szerb népiskolai törvényt, amely csak állami és magán elemi iskolákat ismer el. A lépéssel egycsapásra *halálra ítélték a magyar felekezeti iskolákat*, amelyek – más diszkriminatív rendeletek hatására a középiskolákkal együtt – 1924-ig fokozatosan meg is szűntek. Az átmeneti iskolákban ugyan szerveztek párhuzamos kisebbségi osztályokat, de ezekben – sokszor magyarul alig tudó – pravoszláv tanítók oktattak. Üldözték s 1924-ben rendeletileg meg is szüntették az iskolai vallásérkölcsei, pasztorális egyesületeket, így többek között a Mária-kongregációkat. Az 1935-ben megkötött *konkordátum* elvileg kimondta, hogy a kisebbségi nyelveknek az istentiszteleteken, a vallásoktatásban és az egyházi életben való használata nem lehet kedvezőtlenebb annál, mint amilyen a délszláv kisebbségek nyelvének használata a szóban forgó kisebbségek anyaországában. Azonban – ahogy egy nyugat-európai elemzés megállapítja – „a konkordátum méltó helyet biztosíthatott volna a katolikus egyháznak az államban, s az ortodox egyházzal egyenrangúvá vált volna. De csak vált volna, ha az akkor még katolikus gyűlölettel telt szerb ortodox egyház makacs ellenállása meg nem akadályozta volna a konkordátum ratifikálását”. Bár 1938-ban a Szentszékkal való megállapodás kérdését végképp levették a napirendről, előtte öt évvel a *protestáns és zsidó* hívek és egyházak helyzetét törvényileg rendezték. Ugyanakkor 1937. május 1-jei hatállyal az igazságügyminiszter megszüntette külföldi állampolgárságú egyházaknak azt a jogát, hogy Jugoszlávia területén egyházi funkciókat végezzenek. A rendelet kisebbségi katolikus- és protestánsellenes élet bizonyítja, hogy nem vonatkozott a délszláv nemzetek határon túl élő képviselőire.

Székely András Bertalan

Irodalom: *Knall Dieter:* Reformatorische Kirchen in der SFR Jugoslawien. Glaube in der 2. Welt. Zollikon, 1981. – *Kolozsi Tibor:* Szabadkai sajtó (1919–1945). Fórum Könyvkiadó. Újvidék, 1979, 388–404. old. – *Margit István:* A Jugoszláviai Református Keresztény Egyház múltja és jelene = Református Élet. 1990. máj.–jún.–júl., 5–7. old. – *Salacz Gábor:* A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. Auróra Könyvek. München, 1975. – *Székely András Bertalan:* Hitélet a szlovéniai magyar szórvány körében. Diakónia. 1986, 83–87. old. – *Székely András Bertalan:* Magyar reformátusok a jugoszláviai Mura-vidéken. Confessio. 1986, 84–85. old. – *Székely András Bertalan:* A jugoszláviai magyarok vallásos életének tanulságai. Confessio 1990, 71–77. old. – *Székely András Bertalan:* Vallás és egyház a jugoszláviai magyarság életében. In: Magyarságkutatás III. (1989), Magyarságkutató Intézet. Bp. 1990, 165–181. old.

Egy ormánsági falu virágzása és hanyatlása

Besence

Az Ormánságról cikkek, tanulmányok, könyvek sora szól. Néprajzilag az ország legjobban feltárt területei közé tartozik. Kodolányi János és Kákicsi Kis Géza szenvedélyes írásai nyomán mint az egyke és a pusztulás földje vált ismertté a harmincas években. Ma azonban már világos, hogy az egyke csak a kezdet volt, történeti csapások sora sújtotta ezt a vidéket, és ezek korántsem szűntek meg a második világháború után. Ez az írás vázlatos esettanulmány egy hajdan erős, sok szempontból tipikus, mára azonban szinte elsüllyedt faluról. Adataim zömmel a falu egyre fogyatkozó óslakos népének emlékezetét tükrözik.

Besence falu a Selye-Vajszló országúttól néhány kilométerrel északra egy enyhén kiemelkedő dombra épült, amelyet nedves rétek és részben erdők fognak körül. A lakossága eredetileg színmagyar, bár középkori előzményekkel sem topográfiailag, sem etnikai

szempontból nincs lényeges kontinuitása. A török háborúk kíméletlen pusztítása nyomán 1696-ban mindössze három családot regisztráltak errefelé. A falu később is nehezen talált magára, de 1784-ben már 239 lakosa volt, azaz több mint a mai 182 fő.

A falu képe még ma is igen archaikus. Fésűs beépítésű, egyutcás, 42 házzal. A legrégebbi ma álló házakat, az építési feliratok és stílusjegyek alapján az 1870-es években építették vályogtégglából. A falu korábbi épületei nádfedeles, paticsfalú lábasházak lehettek. A kőtemplom 1882-ben épült.

A falu gazdálkodását főleg az állattenyésztés határozta meg. A második világháború előtt a falu állatállománya kb. 300 marha, 180 borjú, 2 farka disznó (kb. 500 db) és 140 ló volt. A múlt század elején az állatokat ridegen tartották. A század második felében ezt fokozatosan felváltotta a takarmánytermesztés és az istállózó állattenyésztés.

A gazdálkodás fejlődésével párhuzamosan épült ki a parasztgazdaság máig is tanulmányozható berendezkedése. A telek utcára néző oldalának egyik felén áll a tornácos, háromszatú lakóház. A telek másik oldalán a nyári konyha található. A lakórész mögött a gazdasági udvar következik, a háznál rendszerint nagyobb (később épült) téglaiállóval, a szénajtával és a kamrával. Ugyancsak itt található a kocsiszín és a góré is. A gazdasági udvar után a konyhakert következik, amelyet a telek végén kaszáló zár le. A házak, kerítések városias díszei egyértelműen arról árulkodnak, hogy Besence lakói jómódúak voltak. Az itt élő 10–24 holdas gazdák öntudatos, összetartó, patriarchális faluközösséget alkottak, tagosított földekkel, ahol vetésforgót alkalmaztak. A nagy mezőgazdasági munkák idején a gazdák előre megbeszélte terv szerint kisegítették egymást. Áratáskor bérmunkásokat (többnyire horvát summásokat) fogadtak fel. Néhány gazdának állandó cselédje is volt. A cselélgépet bérelték. Közösén fizették az állatokat őrző pásztorokat. Eltartották a lelkészt és a tanítót.

A hizlalt lovakat olasz kupecsek vásárolták fel, a marhákat főleg a püspökség, de a gazdák eljártak velük a környező piacokra is (pl. Vajszló). A faluban, a kocsmá mellett 1945 előtt olvasókör működött. A tanító vezetésével népszínműveket adtak elő, a bevételt pedig közcélokra használták fel. Nagyobb ünnepeken látványos lovas felvonulást tartottak. Gyakran rendeztek bálákat is.

A gazdasági fellendülés árnyékaként jelent meg errefelé az egyke. 1833-ban még 12 gyermek született, 1893-ban már csak 6. A csökkenést elsősorban a vagyonvédelem motiválta. Trianon után a gazdasági tér leszűkült és vele csökkent a születésszám is. A gazdasági válság létbizonytalanságának éveiben szinte már nem is volt szaporulat. A tragikus folyamat megállítására a református egyház a Nyírségből telepített át családokat.

A második világháborút viszonylag jól átvészelte a falu, bár állatállományának nagy része elveszett. Mindössze ketten nem tértek vissza a frontról. A háború után a falu a kisgazdákra szavazott. A kommunista párthoz hárman csatlakoztak: „akiknek nem volt semmijük”. Az MKP-titkárnak egy nőt választottak meg, aki állítása szerint személyesen ismerte Rákosi Mátyást is.

A falu meggyengült, de nem rokkant bele az 1950-es évek gazdasági nyomásába sem, bár a helyzetet a jugoszláv krízis is nehezítette. A beszolgáltatásokat mindig rendben teljesítették. Végrehajtó sohasem jert a faluban, és erre máig is büszkék az öregek. Börtönbe csak a szárazkántor került feketevágásért. A tsz-szervezésnek a végsőkig ellenálltak, de végül a „hivatalos emberek” zaklatásai nyomán (a faluban fegyveres fenyegetésről is tudnak) 1953-ra

megalakult a tszcs. Alig néhányan tudtak kívülmaradni rajta. A faluból egy gazdát tettek kuláklístarára és telepítettek ki a Hortobágyra. Birtoka alig volt nagyobb a többiekénél (24 hold), így kitelepítése mögött valószínűleg a megfélemlítés és talán személyes bosszú szándéka húzódott meg. A párttitkárnő nem szívelte, mert kemény ember volt, aki mindig őszintén megmondta a véleményét. A párttitkárnő egyébként a tsz-szervezést követően elköltözött a faluból, amit az itteniek némi megvetéssel emlegetnek. 1953 júniusában az MDP politikájában új szakasz kezdődött, mire 1954 elején a besencei tsz azonnal feloszlott. 1956 egy kisebb felvonulástól eltekintve békésen múlt el a falu felett. A hagyományos világ csak az 1959-ben meginduló újabb tsz-szervezés nyomán bomlott meg. Kitartó, egyenként agitációval győzték le a gazdákat ellenállását. Az új tsz-ből már senki sem vonhatta ki magát. Ebben alighanem szerepet játszott a falu fokozódó infrastrukturális elszigetelődése is.

A földek és állatok közösbe adása a gazdákat között a bizonytalanság és bizalmatlanság érzetét erősítette. Fiaikat, akikre korábban oly nagy szükségük volt a gazdaság vitelében, most inkább elküldték a faluból tanulni, dolgozni. Ez biztosabb jövőnek tűnt. A magángazdaság összetartó ereje megszűnt és a falu összetartása is meggyengült. A besencei tsz-t hamarosan összevonták a Csányoszróival. A faluból elkerült fiatalok többé nem tértek vissza, talán szükség sem volt rájuk. Az elköltözők a gazdasági épületeket, hatalmas istállókat lebontották, hogy téglanyagukból felépíthessék új házaikat, valahol a szomszéd településeken vagy éppen Pécsen. Mire a háztáji gazdálkodás fellendülése új megélhetési lehetőségeket nyitott volna, már hiányoztak az ahhoz szükséges személyi és tárgyi feltételek. Túl későn (1979) építették meg a falu bekötőútját is. Vízvezeték és csatornázás máig sincs. A kútvíz a műtrágyázás miatt nitrátos. Az értéktelenedő és eladhatatlan házaikat az elköltözők a tanácsnak ajánlották fel, amely ezeket az 1967-es zokogai árvíz károsultjainak utalta ki.

Ők voltak a falu első cigány lakosai. Az első beköltözők a falu megélése szerint dolgos emberek voltak. A később folyamatosan beáramló gilvánfai oláh cigányokkal azonban már több gond volt. Életmódjuk ellentétben volt az őslakosokéval, ami szintén gyorsította a falu erózióját. A cigányok nem értettek a gazdálkodáshoz, hiányzott belőlük az előrelátás és a tervezés képessége. Pénzüket nagy ünneplés közepette néhány nap alatt elverték. Nem volt elég fejlett bennük az igényesség, a munkaszeretet és a magántulajdon tisztelete sem. A sok gyerek a régi egykés faluban megütözközést keltett. A központilag juttatott segélyek legfeljebb tüneti kezelésnek bizonyultak. Ma már a falu lakosságának csaknem 70%-a cigány. A házaik állaga leromlott, 4 pedig üresen áll.

Az integrálódás lassan és felemás módon halad, amin a közelmúlt kistelepülés-sorvasztó településfejlesztési politikájának ismeretében nem csodálkozhatunk. A falu iskoláját 1981-ben körzetesítették, mire a jó állapotban lévő iskolaépület romlásnak indult. A lelkész meghalt, utóda már Csányoszróból jár ki. A vajszlói plébános csak ritkán jut el ideig. Amikor a tanács megszűnt, helyét háromtagú előljáróság vette át, de az egyik előljáró hamarosan Csányoszróba költözött. Az egykori tanácsház szegényes kocsmává alakult át, amely egyben a vegyesbolt szerepét is betölti. A művelődési ház már nem működik, de még a KISZ-szervezet is idő előtt oszlott fel egy rendezvényen történt tragikus haláleset nyomán.

A helyzet tehát bizvást tekinthető súlyosnak. A falu lakói közömbösebbek vagy letargikusak. Úgy tűnik, már elvesztették hitüket abban, hogy saját sorsukon változtatni tudnak. A falugyűlés alig-alig működik. Könnyű megjósolni a falu további sorsát is, a magyarok

kihalásával teljesen cigánytelepüléssé fog válni. A kérdés csupán az, lesz-e módjuk, idejük és erejük eltanulni a gazdálkodást, életmódot és az önszerveződés módjait. Vajon az új önkormányzat tud-e tenni ennek érdekében valamit? Ha nem így lesz, úgy ez a szép falu, amely az Örmánság Hollókő-szerű műemléktelepülése lehetne, végképp tönkremegy.

Baják László

Párizsban írt hazai történelem

A napokban kaptam kézhez Párizsból Bozsoky Pál Gerő ferences gvardián *Segesdi krónika* című csaknem ezer oldalas, nagy formátumú – rotaprint – kéziratkötetet. Bozsoky Pál Segesd szülőtte. Valahányszor hazajött, csaknem mindig felkeresett a levéltárban. Ilyenkor beszámolt kutatásairól és számba vettük újabb tennivalóinak a lehetőségeit. Nagy vállalkozásából korábban is tett közzé kisebb-nagyobb részleteket, ilyen kiadványáról már magam is írtam a megye honismereti tájékoztatójában, de a Somogy folyóiratban is.

Már a mű első látása is nagy örömet váltott ki belőlem, hiszen a szerző „földim” volt, mégpedig azok közül való, akinek ugyanaz a cél lebegett a szeme előtt, mint jómagamnak is, hogy megírassák szülőföldjük történetét, a legszebb és a legnemesebb vállalkozást hajtva végre. Nagy dolog a szülőföld története! Nekem is az a véleményem, aki megírja azt, nagyobb és értékesebb munkát végez, mintha egyetemes történelmet írna.

A vaskos, csaknem 1000 oldalas munka az öröm mellett meglepetést is okozott a számomra. Szinte életműként került az asztalomra, a szerző nagyrészt Párizsban fogalmazta meg, és fejezte be 1990. május 5-én. A 16 nagy fejezetre tagolt monográfia a nagy múltú település, Segesd megyecentrum mezővárosának történelmét tartalmazza a honfoglalás előtti időktől 1848-ig. A párját ritkító munka – egy hazai mezőváros történetének megírása külföldön – igen merész vállalkozásnak tűnhet, noha – hazai források hiányában – a bécsi és a párizsi könyvtárak, levéltárak, rendházi, egyetemi és akadémiai bibliotékák mindig a szerző segítségére voltak. A hazai kutatók közül jómagamon kívül Magyar Kálmán régész, Erdős Mátyás kanonok, Körmeny József a veszprémi püspöki levéltár- és könyvtárigazgató és Török József budapesti teológianár, a rendtörténészek közül pedig Damien Vorreux és Theofil Desbonet Párizsból, Szántó Kondrád Budapestről, Pozsonyból pedig M. N. Balogh és Asbeta Sissy Zarnadnikova történészek műveit forgatta kezében. A segesdi helytörténeti és topográfiai kérdések megoldásában pedig P. Bozsoky Sándor Lehel, volt segesdi katolikus plébános, a szerző testvéröccse és Bencze Imre volt községi tanácselnök támogatták. De segítette munkáját Szepesi Zsuzsa, az Akadémia Zenetörténeti Intézetének a könyvtárosa is.

Miért volt mindezek ellenére nehéz Segesd történetének a tető alá hozása? Azért, mert a ferencesek segesdi történetéről nagyon kevés levéltári anyag maradt ránk a rendház hajdani épületében. A rendházat ugyanis – 1950-ben törvénytelenül – „államosították”, felforgatták, az iratokat, a könyveket és a bútorokat szétszórták, még a szerzetesi fekvőhelyek párnáit és szalmazsákjait is felhasogatták. Magam is láttam a nagyatádi ferences kolostort a barbár és embertelen államosítás utáni órákban, amikor a megtizedelt iratok átvételére kirendeltek. A segesdi rendházat a megye szociális otthonná alakította át, ahová kutató többé a lábát sem tehetette be.

Ez idő tájt kerültek a megyei levéltárba az andocsi (1724–1911), a felsősegesdi (1744–1942), a nagyatádi (1759–1936), és a szigetvári (1760–1900) ferences rendházak töredékes iratai. A mesztengnyői rendházban nem voltak iratok. A felsősegesdi ferences levéltári fond levéltárba menekített iratainak a terjedelme 2 iratfolyóméter volt.

A rendházak többségében könyvtárak is voltak. Felsősegesden 1845-ben már 1014 kötet volt található, a XX. század közepén azonban már 3000 kötet. Ennyi volt Andocson, Nagyatádon és Szigetváron is. Különösképp a patikával rendelkező rendházak könyvtárai voltak rendkívül értékesek. Felsősegesden például megtalálható volt Csapó József neves debreceni orvos, Pesten 1791-ben megjelent Orvosló könyvtetskéje. Itt működött Steinmahler Fausztin mellett a móri születésű Kozma sebész is. E sebész- és gyógyszerész-szerzetesek jól ismerték a korabeli közkézen forgó recept- és fűvészkönyveket is. E könyvtárak sokszor őriztek hasznos utasításokat is. A rendházak könyvtárait – végül is – megyei központokba szállították be, onnan nagy részüket pedig a pécsi egyetemi könyvtárba, emlékezetem szerint. Még szerencse, hogy a budai ferences könyvtár és levéltár elkerülhette a pártidiktatúra

„tisztogató” akcióit, s így benne sok nyomtatott és kéziratos forrást talált a szerző, amelyeket – hatalmas kötetében – fel is tudott használni.

De nemcsak a második világháború levéltár-temetőjében pusztultak el pótolhatatlan iratok Segesd történetére vonatkozóan, hanem évtizedekkel később, a háború után is. Itt tűnt el – érthetetlen módon – a plébánián a szerző szerint 1687-től vezetett *Historia domus* is, Komáromi Titus és Bozsoky János plébánosok hivatalváltása közötti időszakban. Az a *Historia domus*, amely átvészelte nemcsak a kuruckor hadi eseményeit, de a második világháborút is. A szerző még látta Komáromi Titus plébános kezében, temetése után azonban már nem szerepelt a hivatalos iratok átvételi leltárain. Nagy szerencséjére azonban a szerzőnek visszamaradtak azok a kutatási cédulái, amelyeket 1944–1945 telen, mint „szabadságot” teológus készítet, s amelyeket édesanyja őrzött meg a számára.

A kétkötetes *Historia domus* elvesztése nemcsak a regionális történeti kutatások miatt, hanem a legújabb kor kronológiájának a feljegyzése miatt is nagy veszteség, hiszen benne a ferences krónikás feljegyezte a segesdi „front-hónapok” történetét, a templom felrobbantását 1945 nagypéntekének előestéjén, a romok eltakarítását, s a templom restaurálását is. Nagy szerencse azonban, hogy a második világháború segesdi cselekményeit az akkori házfőnök: Páter Weiss Mihály is feljegyezte napról napra, s amelynek eredeti plédányát azóta is az cisenstadti ferences kolostorban őrzik. Jó lenne, ha az értékes forrást a somogyi levéltár xeroxban megszerezné kortörténeti gyűjteménye számára a kismartoni levéltárból.

Hatalmas olvasottságra és széles körű forrásbázisra épülő elemző munka a *Segesdi krónika*, amely felhasználta a hazai köz- és helytörténetírás csaknem minden alkotását. Ám nemcsak a régmúlt Segesdjére utaló könyveket vette kézbe a szerző, hanem a legújabb, Segesdre vonatkozó publikációkat is, akár régészeti kutatásokra (Magyar Kálmán, Bakay Kornél stb.), akár Petneházyné Mály Bice, vagy Országiné Tropsa Ilona Nagyatádon 1978-ban kiadott egyháztörténetére vonatkozóan is azok. A kötetet többszáz jegyzet kíséri a segesdi plébánosok 1687–1848 közötti névsorával és számtalan korabeli térkép-, metszet- és illusztrációmelléklettel segíti jobb felhasználhatóságát.

Munkáját a szerző az alsósegesdi Ferences-templom felszentelésének 1995-ben esedékes 700 éves jubileumára ajánlotta fel – szinte a honfoglalás 1100-ik évfordulójára –, Szendy József veszprémi megyéspüspöknek, továbbá Somogy megyének és Segesd nagyközség polgárainak.

A kötet több mint helytörténet, középkor-gyökérzetű, feltáró munka, megye- és régiótörténeti mű, ám köztörténet is Segesd Árpád-kori szerepe miatt. A középkori somogyi Segesd történelmének a feltárása így alapvető munkává minősül. Regionális monográfiának nevezném, hiszen a fél Somogy középkor-története is egyben a feudalizmus záró szakaszáig: 1848-ig. Mint ilyen, sok helyütt ölelkezik a köztörténetírás eredményeivel, hisz Segesd története egyszerre volt jelentős a magyar királyság első századaiban, de a Somogyiség középkorában is.

Bozsoky Pál nagyszerű vállalkozása impozáns életmű, a megye és a mezőváros felemelő története. Minden közgyűjtemény könyvtárának a polcaira tenném, különösképp Somogy intézményeibe, de az iskolák könyvtáraiba is. Ám elsősorban Segesden adnám minden tanuló és tanár, valamint a lakosság kezébe a Segesdi krónikát, a nemzeti emlékezet könyvét. Ezért is írhatnám a kötet elejére: *vestigia terrent*, azaz mélyek és félelmesek a település gyökerei, amelyek ma is pilléreiken tartják a település múltját. Nem árt, ha az olvasók is megtudhatják belőle azt, hogy a kis nemzeteknek is lehet nagy gyökérzetű történelmük.

Szeretném hinni, hogy a szerzőt Segesd önkormányzata, de a megye is, mielőbb meghívja *életműve* bemutatására. Bozsoky nem „somogyi történész”, a szó provincialitása nem illik hozzá, hanem a szülőföld és a táj, a régió tudományos kutatója, ám a hazai köztörténetírás művelője is. Hadd köszöntsék olvasói és szülőföldje – jómagam is – azzal, hogy várják a kötet legújabbkori folytatását.

A moldvai csángók magyar iskoláiról

Ennek az írásnak a szerzője maga is csángó ember, a Klézse melletti Somoskán született. Erdélyben tanítói diplomát szerzett, de addigra megszüntették Moldvában a rövid ideig létezett magyar iskolákat. A szerző egyre nehezebben viselte el, hogy magyar tanítóként magyar gyermekeket románul kell tanítania, ezért otthagyta a teljesen románosítás szolgálatába állított közoktatást és beállt mozdonyvezetőnek. Ez az írása azokra az esztendőkre emlékezik vissza, amikor jó néhány moldvai magyar településen működött anyanyelvű iskola, s ennek eredményeként sok csángó fiatal kerülhetett felsőbb iskolákba, főleg Erdélyben. A szerző adatait nem mindig pontosak, a vázolt kép korántsem teljes. Nem történelmet ír, hanem emlékeit veti papírra. Mégis fontos minden sora, hiszen oly sűrűvalóan keveset tudunk nemzeti történelmünk e szomorú fejezetéről. (H. P.)

Úgy vélem, érdemes tudatni a világgal, hogy valamikor nálunk is volt magyar anyanyelvű iskola.

1949 nyarán három iskolaépítésnél lett alapkövetétel: Lészpeden, (Lespezi), Lábnyikon (Vladnik) és Somoskán (Somoșca), a Klézsehez tartozó faluban. Ez utóbbi ünnepségén, augusztus 17-én Kovács György író, Botezátu Dumitru (klézsei születésű, falujában Görgi Dávid névre hallgató) járási parttitkár, Fischer Mór, a Bákó megyei ideiglenes bizottság elnöke, Duma György nagynemzetgyűlési képviselő, valamint a község tanácselnöke, Istók Márton, meg a falu népe vett részt. Az építendő iskolához 40 000 téglát vetettek a somoskaiak, állami hozzájárulás 1 millió 400 ezer lej volt. Tízennyolcezer kg cementet vásároltak, 90 köbméter sódertartó hordtak a klézseiek segítségével. Az iskola építésénél naponta 20–30 ember dolgozott. Az élenjárók között Groszu Vastag Jánost, Mihályka Jánost, Benke Antal Ferencet, Benke János Mártont, Benke Andrást, Duma János Mártont, Budó Jánost, László Pétert és Török Gyurkát említi az írott krónika.

Az iskola építése előtt egyik háztól a másikhoz költöztünk. Tanteremnek László Péter, Habari Mihályné, Farkas György és Fiszku adott szobát, a betűéhes gyermekeknek.

Nehezen lett meg az iskola, amelynek tetejére én is sok más társammal hordtam cserépet s téglát a falaihoz. A felépülés két hónapra volt tervezve, de nem lett az még két év után se kész, mert a sok deszkának lába lett és gazdát cserélt. A csipősebb nyelvek ma is azt állítják, hogy Benke Pitus Mihály bádogfedele is az iskolától lett ellopva.

Iskolánk első magyar tanítója Ravasz István volt. Utána a gyergyói Fazekas Antal volt Somoskán, majd Kovács Dénes, valamint Ungváry Ida, meg Berta néni Klézsen.

1949–1958 között Bákó megye minden magyar ajkú falujában volt magyar és külön román iskola azok számára, akik továbbra is így kívántak tanulni. Abban az időben az Oktatási Minisztérium Nemzetiségi Vezérgazgatóságának megbízásából Bartis Árpád tanfelügyelő foglalkozott iskoláink anyanyelvű oktatásával. A megyei tanfelügyelő – ha jól emlékszem – Kardos János volt. Nem tudom, hogy ezek az emberek mennyit tettek, jobban mondva tudtak tenni az iskola megmaradásáért. Kétségtelen, a felszámolás a Magyar Népi Szövetség feloszlata nyomán történt, okát pedig az akkori kommunista párt politikájában kell keresni. A Gheorghiu-Dej vezette diktatúrának nem volt kedvére a magyar anyanyelvű oktatás, nemcsak a csángók között, hanem Erdélyben sem. 1953-ban egy tollvonással a legtöbb faluban megszüntették a magyar nyelvű oktatást. Erre a sorsra jutott Somoska is, az én szülőföldem, február második felében, negyedik osztályos koromban. Az ötödikben már román nyelven kellett tanulni. Nehéz volt a váltás, de nem haltunk bele, mint sok minden másba sem, ami azután hullt jégverésként a csángókra.

A lészpedieknek sikerült megmaradniuk talán 1957-ig, ugyanaddig Bohana (Bahna), Újfalú és környékének iskolái maradhettek meg, de aztán azoknak is végük lett.

A bákói magyar tanítóképző utolsó osztálya 1957-ben végzett. Sajnos, mire megletek a tanítók, már bezárták a magyar nyelvű iskolák kapuit. Jóvétehetetlenül füstbe ment az a terv, hogy új elemi mintaiskolákat nyitnak Gaicsána-Magyarfaluban (Găiceana-Ungureni), Kül-sőrekecsinben (Fundu-Răcăciuni) és még sok más faluban. A Bákó megyei Kalugerpatakán (Luizi-Călugăra) még a magyar oktatás elején, az óvodás-napköziseket altatták, etették is, míg a szülők haza nem vitték késő este. Mindez ingyenes volt. Bogdánfalván (Valea Seacă) második ciklus is volt (V–VII. osztály). Odajárt Somoskáról Benke János, Klézseről Istók Mihály, ha jól emlékszem.

Annak az egy évtizednyi magyar oktatásnak mégis volt eredménye. Több faluból mentünk erdélyi iskolákba. Sepsiszentgyörgyre: Kósa Mária Trunkból, Hoborics Róza, Farkas Mihály, Istók Márton és Vajdok Ulderic Klézséről. Székelyudvarhelyre: Ghiurcutor Eugenia Diószénből meg Sabau Vasile, Imbrea Dinu, valamint Timpu Ștăfan, Pál Antal Lujzi-Kalagarból. A klézsei Somoskáról jómagam kerültem a tanítóképzőbe. A gimnáziumban már ott voltak: Andor Péter Bogdánfalváról és Horváth Miklós Lujzi-Kalagarból, majd Rosu Ioan a Szeret menti Újfaluból (Nicolae Bălcescu), Bacosca UldERICA, Dumea Agneza Szabófalváról és mások.

Egyetemre abban az időben, Kolozsvárra Perka Mihály, Minuc János, Minuc Sándor Szabófalváról, Istók Mihály Klézséről és Ghiurcutor Vásile Diószénből jutott. Ez utóbbi később kimaradt, most románul tanít a klézsei iskolában. A csángó diákok toborozásában Csicsó Antal, Benke István, Gyurka László, Zudor Attila segítettek Moldovából, Csikból említést érdemelnek Bakó László, János Pál és Simon András tanfelügyelők. A sepsiszentgyörgyiek se maradhatnak említés nélkül: Baka Károly, Albert Ernő, Nemes Antal, Szász József és Pethő Sándor tanárok nevét tudom felidézni.

Felejthetetlen számomra az első tanítóképzős-kori esztendőm, ugyanis minden tanár segített az anyanyelv elsajátításában, mert az V–VII. osztályt román nyelven végeztem volt. Különös hálával tartozom dr. Dobos Ferenc, Venczel László, Szabó Judit, Göllner Mária, Balogh Lenke, Báró Hajnalka, Hegedüs Gyula és Vinczeffy Endre tanároknak, de nem csak én, hanem még az utánam tanuló Pascu Iuliu (most tanácselnök Diószénben), Kerekes Teréz, de még Farcádi Eugen is, aki az utóbbi tíz év alatt tanítóból vallató tiszt lett a bákói szekuritátén. Az ő módszereiről még Pesten is tudnak.

Nem lévén iskola, hát a nyelv semmit nem fejlődhetett, csak szájhagyomány útján. A fennmaradás tizenkettedik órájában vannak. Ha legalább heti egyszer engedélyezve lenne a magyar istentisztelet, akkor minden bizonnyal reménykedhetnénk, hogy az iskolát önmaguktól is kért fogják. Gondolom, hogy ezen a téren a gyulafehérvári püspökség tehetne valamit, de mert a Szentszék az érsekséget a bukaresti Ion Robu (Rab János, szabófalvi születésű, de román érzelmű) püspöknek ajándékozta, erre kevés a remény.

Lehet-e nagyobb tragédia egy nemzetiségre, mintha felszámolják iskoláit, megtiltják anyanyelvén az istentiszteletet, kultúráját eltiporják... A nemzetihalál rémképei évtizedek óta szorongatják a magyarság torkát.

A csángóság már ott áll, hogy hamarosan és végzetesen elveszíti a még meglévő kis nemzet tudatát is, mert az egységünk szét lett roncsolva. Soknak már nincs egyénisége sem, s ha ez nincs, akkor érthető, hogy hiányzik a nemzeti tudat is. Ha nem segítenek ezen a népen, lassan szét fog foszlani a világból, s csak a nevük marad az utókorra.

Demse Márton

Pusztina (Moldva) lát képe, 1981. (Eröss J. Péter felvétele)